

Rákóczi és később Kossuth Lajos alakja több volt, mint mondahős, népdalaink, népművészetünk ihletője. Személyük mind a magyarság, mind a közös hazában élő más népek többsége számára jelképpé vált a szabadság jelképévé. Történelemlények, szónoklatok nélkül is azon tudatformáló erőket képviselik, amelyek a társadalom széles rétegeinek nemzeti identitását meghatározták nem csak határainkon belül, hanem mindenütt, ahol magyarok élnek.

A nép emlékezetében Rákóczi maradt az a nagyságos fejedelem, aki jobbágysági sorsát vállalta. Fájdalmasan szépen emlékezik rá Móra Ferenc:

„Ha volt valaha szabadsághős világon, aki semmit se nyerhetett, de mindent elveszített, az ő volt.

El is veszített mindent. El a vagyonát, amely akkoriban nagyobb volt, mint a magyar királyé. Az ország egytized része volt az övé kétszázévezernél több jobbaggal. Az egek harmincadjára került birtokmorzsáiból is egész sereg mágnásfamilia hízott nagyra. Elvesztette a rangját. Hercege volt a szent birodalomnak, fogadott fia a császárnak, akinek neve után Leopoldnak kereszteltette az elsőszülöttjét. Több nem akart lenni, pedig lehetett volna magyar király is, lengyel király is. Lett belőle földönfutó, kegyelemkenyéren élő bujdosó, törvényben megbélyegzett hazaáruló. Osztályérdekeket se szolgált, rutén parasztok voltak az első katonái, főurak verték szét őket. Odáig jutott már a magyar jobbágy, hogy a lelke sem az övé – ezt írja ő maga a vallomásaiban. Az Esze Tamásokért fogott ő fegyvert, nem a Károlyi Sándorokért. S azokért adta oda azt is, aminél kincseire, földjeire, váraira, minden életörömére: feleségét, gyerekeit is. A gondolat, mikor idáig ér, megdermed a lemondás ilyen emberföltötti nagysága előtt. Holott csak egy fejmozdulatába kerül, és visszakap mindent és ülhet a császár jobbja felől aranyban és hermelinben. És ő élete delén elment deszkát gyalulni és padot esztergálni a Marmora-tenger sivatagpartjára, ahol – ahogy Kelemen diák írja – az Úristen az ő számukra a számkivetés könnyével szózott keserű kenyeret letette.”

Ez a szomorú életsors a forrása, éltetője a Rákóczi kultusznak immáron 300 éven át napjainkig.

Ujváry Zoltán

Rákóczi-hagyomány a kárpátaljai népek karácsonyesti vacsoráján¹

Általánosan ismert tény, hogy a mindennapi táplálkozás, az étkezés rendje és szokásai az utolsó évtizedek során óriási változáson mentek át. E nagy változások ellenére mégis vannak olyan étkezési alkalmak, amikor a családokban újra előveszik az egyik vagy másik régi ételt s magában az étrendben is megtartanak egy-egy régi szokást. Ilyen különleges étkezési alkalom Európa-szerre a karácsonyesti vacsora. Ez magyarázza meg azt, hogy a népi táplálkozás kutatói miért kérdezősködnék oly nagy buzgalommal informátoraiknál a karácsonyesti vacsora szokásai és ételiről.

A karácsonyesti vacsoráról Európa-szerre tudjuk, hogy a család egyik legmeghittebb, kizárólag magánjellegű, s hagyományos étkezési alkalmak. A régebbi szlovák családok szokása szerint, – különösen, amikor még a szlovák házaló kereskedés és vándorlás teljes virágjában volt, minden idegenben tartózkodó (házaló) szlovák vándorárus (pl. olaj-, lenvászonárus, sáfrányos, csipkés, fazekas stb.) vagy más vándoriparos (pl. ablakos, drótos, kőműves, tutajos) – úgy intézte dolgát, hogy karácsony estére hazaérjen, s a karácsonyeste vacsoráját családja körében töltsse el.² Ezt az íratlan törvényt igyekeztek betartani a Kárpátalján élő házaló ruszinok is. Ha ebben a szándékban az illetőt mégis valami elháríthatatlan ok (pl. betegség, fogság, katonai szolgálat stb.) akadályozta meg –, akkor helyét a karácsonyi asztalnál mindig üresen hagyták. Az asztalt rendszeresen megtírtették, az illető evőeszközzeit is helyére tették (mintha az

¹ Első megjelenése: a Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 1972. 121–124. old.

² *Márkus Mihály*: Tradičná ludová etiketa vianočného stola. (A karácsonyi asztal hagyományos népi illeme) Vých a zdravie. 1969. 268. old.; *Pócs Éva*: A karácsonyi asztal és vacsora hiedelemköre. Néprajzi Közlemények. Bp., 1965.

asztalnál ülne), de a helyét szabadon hagyták: *fenntartották*. A karácsonyi asztalnak ez az elmaradhatatlan szokása (a nagy társadalmi, kulturális és gazdasági változások ellenére is) Kelet-Szlovákiában igen sok helyen (mind szlovák, mind ukrán–rusznák vagy magyar etnikum körében) a közelmúltig fennmaradt.

A karácsonyesti asztal hagyományos étrendjének, hiedelmeinek és szokásainak gyűjtése során az elmúlt években Kelet-Szlovákia területén több ruszin származású családdal léptem érintkezésbe, akik a századforduló és a két világháború közti években (1900–1945) Kárpátalján laktak (nagyobb részük ott is született). Ezek az adatközlők elmondták, hogy a volt Bereg megyei *Svaljavá*-tól (magyarul: Szolyva) keletre nyíló folyó völgyben fekvő *Dusina* (magyar nevén: Zajgó) és *Rosos* (Kopár) községekben az ottani ruszin lakosság a karácsonyi asztalt ősi szokás szerint díszesen (fehér abrosszal) terítette meg. Amikor a családtagok az asztalhoz ültek, az asztal főhelyét következetesen mindig üresen hagyták. Az adatközlők szerint ezt a helyet az itteni gazdacsaládok az egykori kibujdosott fejedelmük és földesuruk: *II. Rákóczi Ferenc* számára tartották fenn.

A ruszin lakosságnak ebben a gesztusában egy sokkal régibb, még a szláv népek együttélésének korszakában élő és gyakorolt alapmotívumát kell látni: ez az ősök, halottak és a természetfölötti lények táplálását célzó mágikus és áldozati cselekmény. Ez a hiedelemmotívum különben elég ismert jelenség mind az ukránoknál, mind a nagyorosz etnikumnál is. Feltevésüket alátámasztja még az a körülmény is, hogy a fenti kárpátaljai falvak karácsonyesti vacsorájának ételei, szokásai és hiedelmei nagyjában azonosak a kelet-európai szláv népek hasonló rendtartásával.³

A Duszina-völgy ruszin lakosságának a karácsonyesti vacsorája különben a következő rend szerint ment végbe. A vacsora előtt a család feje – rendszerint a gazda – egy köteg szalmát és egy kévét hozott be a házba. A szalma egy részét a ház padlózatán szórta el. Egy maroknyi szalmát az asztalra is tett, – arra a helyre, ahová a karácsonyi kenyér került. Majd az egész asztalt tiszta, kivarrott abrosszal terítették le. A kévét a gazda az asztal mögé állította. Lehoczky szerint a Bereg megyei ukránok a kévébe kötött szalmát termékenység biztosítása céljából pálinkával is megöntözték.⁴ A házba behozott szalma és a kéve az ünnep három napján át a házban maradt.

A megterített asztalon egyszerű fakereszt és két gyertya volt elhelyezve. Utána a karácsonyi kenyér került az asztalra. Ez a rituális kenyér alig különbözött a közönséges mindennapi kenyértől. A különbség csak abban nyilvánult meg, hogy a kenyérszta tetejére a sütés előtt mindenféle magvakból (pl. búzából, rozsból, árpából, babból, kendermagból, kukoricából, tökmagból, napraforgóból stb.) pár szemet szórtak. A kenyérhéjra hintett magvaknak biztosítani kellett a jövő évi termést a család számára. Amikor bevetették a kemencébe, az egész kenyeret ezekkel a *magvakkal* „szentelték” meg – s ezzel Isten áldását kérték rája.

A kenyér asztalra helyezése után egy kis edénybe szeszt (pálinkát) öntöttek, hozzáöntöttek egy kevés mézet, forrásvizet és fahéjat, majd meggyújtották az egészet. Amikor már az egész jól felmelegedett, egy fedővel letakarták az edényt, ettől a láng kialudt. A megmaradt mézes pálinkát a családtagok egymás egészségére kiitták. A maradék pálinkával a gazdasszony még megkente a férjhezmenendő lányainak a homlokát, hogy így hamarabb mehessenek férjhez.

Utána megrakták az asztalt mindenféle étellel. A család feje imával megáldotta az asztalra tett ételeket és hozzáfogtak a vacsora elfogyasztásához. Legelőször a gazda megszegte a karácsonyi kenyeret (*Kračunt*) s minden családtagjának nyújtott egy falatot belőle.⁵ A maradék kenyeret visszatette az asztalra. Egyes családokban szokás volt, hogy a család egyik tagja a háziállatok legkedvesebbjét (pl. egy bánykát) szerencsebiztosítás céljából a házba hozta. A behozott állatot minden asztalra tett étellel megkínálták. Ezt az aktust *polaznikolás*-nak nevezték.⁶ A karácsonyi vacsora ételeiből különben a többi háziállat is részesült, de ezt csak a vacsora elfogyasztása után vitték ki az istállóba. A gazda ezzel tudatta a háziállatokkal, hogy most van a szenteste.

³ Cs. Pócs Éva: i. m.

⁴ Lehoczky Tivadár: Bereg vármegye monográfiája. Ungvár, 1889. II. 241–243. old.

⁵ Lásd erről részletesebben a szerző *Obrađný chlieb na východnom Slovensku* (Rituális kenyér kelet-Szlovákiában) című tanulmányát. Slovenský národopis 1972. I. sz.

⁶ Bogatyrev, P.: Polaznik u južnih Slovaian, Madjar, Slowiakow, Polaków i Ukrajincow, Lid. Slowian 1937. 21. old.

Az ételek sorrendje általában a következő volt: gombaleves, káposzta, bab, borsó, krumpli, mákos „bobályka”, friss vagy aszalt gyümölcs (szilva, dió,ogyoró).⁷

A karácsonyesti vacsora alatt mindenkinek meg volt a maga helye. Egyedül a főhely maradt üresen ezt – mint mondták – Rákóczi fejedelem számára tartották fenn. E szokás eredetét informátoraim azzal magyarázták, hogy a fent említett falvak gazdái Rákóczi Ferenc korában katonai szolgálatot teljesítettek a munkácsi várban. Szolgálatuk során a fejedelem igen hűségesnek találta őket és ezért a szálasabb legényeket testőrként is alkalmazta. Az egyes családokban apáról fiúra szállt a hagyomány, hogy Rákóczi korában valamelyik dédapjuk, vagy széppapjuk *palotásként* szolgált a fejedelem udvarában. Ha Rákóczinak valamelyik hűséges testőre kiöregedett, helyét fia foglalta el. Ez a poszt tehát apáról fiúra szálló örökség volt. Az említett falvakban csak néhány olyan családnév volt ismeretes, akiknek a nemzetségéből kerültek ki Rákóczi testőrei. Ilyenek voltak pl. a *Popovicsok, Mihovicsok, Petranicsok, Sipovicsok, Mellesek, Hrobárok* stb. Ezeknek a családoknak az utódai a század elején még éltek az említett falvakban.

Amikor Rákóczi csatát veszített, hűséges katonái szétszéledtek; eleinte nem is mertek a falujukba visszatérni. Sokáig a közeli erdőkben bujdosnak, s várták a békésebb napokat. Voltak, akik egy ideig még elkísérték a fejedelmet a Kárpátokon túra, de aztán hazatértek. Úgy búcsúztak el a fejedelemtől, hogy az rövidesen úgyis visszatér. Ebben a hitben várták is Rákóczit és erősen hitték azt, hogy újra helyreállítja a rendet és szabadságot ad az elnyomottaknak. Ez a hagyomány apáról fiúra szállva egészen a világháború végéig tartott. Legkonkrétabb bizonyítékát a karácsonyi asztalnál fennmaradt cselekményben látjuk megnyilvánulni.

A századforduló éveiben Zajgó és Kopár községekben a következő szavakkal magyarázták meg a falu idősebb gazdái Rákóczi kultuszát: „*Ahogy apáink mindig várták Rákóczit, – mi is ugyanúgy várjuk és asztalunknál szívesen látjuk!*” Ezekben az években Rákóczi képe csaknem minden „katona-családban” ott függött a falon. A képen Rákóczi hajúval, nagy bajusszal, daliás termettel volt ábrázolva. Ezeket a népszerű képeket a vásárokon vagy búcsúkon vásárolta a nép.

Rákóczi népszerűségét az is fokozta, hogy birtokait, erdőit szívesen látogatta, ilyenkor gyakran szóbaállt és elbeszélgetett jobbágyaival, meghallgatta panaszait. Ha nélkülöztek, kíségette őket. A munkaképes lakosság nyári időben lejárt Rákóczinak délebben fekvő birtokaira (Munkácsra, a Tiszahátra, Bodroghözbe, Sárospatak környékére) aratni és szőlőt kapálni. A néphagyomány szerint az itteni ukrán falvak szegény lakossága Rákóczi kora óta szokta meg az alföldi tájakra való idénymunkára járást. A XIX. században sokan mentek át a Tiszán is, eljártak Nyírbe, Szatmárba – egészen Hevesig. A világháború előtti években sokan ellátogattak a Jászságba is. Jó munkájukért szívesen alkalmazták őket a nagybirtokokon, de legszívesebben a jászsági kisgazdákhöz jártak.

A fenti adatok közlésével elsősorban egy régi interetnikus jellegű karácsonyesti (alkalmi) szokás emlékét kívántuk a néprajzi irodalomban rögzíteni. Ezenkívül fel akartuk hívni a figyelmet arra is, hogy ebben a hagyományban a beregi ruszin lakosságnak csaknem 300 éves „emlékezését” is nyomon követhetjük. Itt tehát nemcsak két-három, de nyolc-kilenc egymást követő nemzedék által közvetített hagyománnyal van dolgunk.⁸ A karácsonyesti asztalnál a Rákóczi számára fenntartott „főhely” biztosításában az évszázadokon át elnyomott, társadalmilag és gazdaságilag jelentősen lemaradt ruszin nép szabadságvágyát kell látni. A karácsonyi vacsora e szokásában nem is annyira a táplálkozásnak valamilyen rituális vonása, hanem egy rendezettebb társadalomban való törhetetlen hite, s reménye nyilatkozott meg.

Márkus Mihály

⁷ A szlovák és ruszin etnikum táplálkozásának interetnikus jelenségeiről ld. a szerző *„Interetnikus prvky v ľudovej strave na okoli Bardejova” Nové obzory* (Kelet-szlovákiai társadalomtudományi évkönyv), Prešov, 1972.

⁸ A mi adatközlésünk jelentősen kitolja a népi emlékezőtehetség határát, amit a magyar és nemzetközi szakirodalom csak 2-3 nemzedékben állapít meg. *Ferencki Imre*: Rákóczi alakja az abaujzempléni néphagyományban. *Ethnographia* 1960. 415. old. – *Katona I.*: Útmutató a magyar népköltészet gyűjtéséhez. Bp., 1954. 7. – *Ranke, Fr.*: A népi elbeszélés határszituációi, MTA Nyelv- és Irodalomtudomány Közl. XXI. 107. oldal. A nép történettudatáról részletesen ír még *Dobos Ilona* is: *Tarcal története a szóhagyományban. Néprajzi Tanulmányok*, Bp., 1971.